

De trekentheorie is terug van weggeweest

H. G. Schmidt¹

In 1968 schreef Mischel zijn *Personality and assessment*. Hij besprak in dat boek onder andere een groot aantal studies die betrekking hadden op de consistentie van gedrag in verschillende situaties, en op relaties tussen antwoorden op persoonlijkheidsvragenlijsten en feitelijk gedrag. Correlaties tussen deze variabelen bleken over het algemeen niet boven een grens van .30 uit te komen. Mischel concludeerde daaruit dat persoonlijkheidsvragenlijsten nauwelijks bruikbaar zijn als je iets wilt weten over menselijk gedrag omdat dat gedrag in hoge mate situatiespecifiek is. Het had daarom naar zijn idee weinig zin om onderzoek te doen naar globale gedragsdisposities; zinvoller zou het zijn om relaties te onderzoeken tussen kenmerken van specifieke situaties waarin mensen zich begeven en het gedrag dat zij in die situaties vertonen.

Zijn conclusie betekende een slag voor de trekentheorie en de daarop gebaseerde persoonlijkheidsvragenlijsten en zelfbeoordelingsschalen. De trekentheorie zegt immers dat een persoon gekenmerkt wordt door een bepaalde stabiliteit in zijn gedrag, dat hij de neiging heeft zich op verschillende momenten en op verschillende plaatsen op dezelfde wijze te gedragen, en dat die stabiliteit het gevolg is van de aanwezigheid bij die persoon van stabiele gedragsdisposities, die (karakter)trekken genoemd worden. Een trek kan beschouwd worden als een motivationeel construct, een entiteit die in de persoon aanwezig is en die „oorzaak” is van zijn gedrag. Menselijk gedrag is in die opvatting dus gedetermineerd door trekken; situationele bepaaldheid van gedrag heeft in de ideeën van Cattell en Allport, twee vertegenwoordigers van de trekbenadering, nooit een grote rol gespeeld.

Toch bestond er al vroeg twijfel aan de bruikbaarheid van het trekbegrip bij de verklaring van menselijk handelen. Vaak wordt in dit kader gewezen op het klassieke onderzoek van Hartshorne en May (1928) naar de karaktertrek „eerlijkheid”. Meer dan 8000 kinderen werden daarbij onderzocht. Hartshorne en May gaven die kinderen gelegenheid oneerlijk te zijn in een groot aantal situaties – ze mochten bijvoorbeeld zelf hun atletiekprestaties registreren – waarbij de onderzoekers op vaak ingenieuze manieren konden contrôleren in hoeverre die kinderen ook feitelijk eerlijk of oneerlijk waren. De gemiddelde intercorrelatie tussen de verschillende subtests was .23. Geconcludeerd zou dus moeten worden dat eerlijkheid geen stabiele trek van kin-

¹ Capaciteitsgroep Onderwijsontwikkeling en Onderwijsresearch, Rijksuniversiteit Limburg. Met dank aan H. Claesen.

deren is, en dat in hoge mate door de situatie bepaald wordt of een kind eerlijk dan wel oneerlijk is.

Een vaststelling als deze is in hoge mate contra-intuïtief. Bij het observeren van mensen in onze omgeving hebben we juist vaak het evidente gevoel dat hun gedrag over situaties stabiel is; dat we weten hoe Piet zal reageren omdat we zijn persoonlijkheid menen te kennen. Jones en Nisbett (1972) zeggen echter dat dergelijke waargenomen consistenties voornamelijk „in het oog van de aanschouwer” bestaan. Ross (1977) spreekt zelfs over een fundamentele attributiefout, als hij het heeft over de neiging van mensen om de oorzaken van andermans gedrag eerder toe te wijzen aan diens persoonlijkheid dan aan situationele factoren. Consistentie die te vinden is in de antwoorden van mensen op zelfbeoordelingsschalen en ook bij persoonsbeoordelingen door beoordelaars – vaak hebben deze schalen een hoge betrouwbaarheid – is het gevolg van deze fout. Consistentie zegt in dit geval meer over de cognities van de beoordelaar dan over het gedrag van de beoordeelde (Mischel, 1973).

In deze bijdrage bespreken we enig recent onderzoek dat zich bezighoudt met dit onderwerp. Twee vragen zullen daarbij aan de orde komen. De eerste is: is gedrag werkelijk zo situatiegebonden als Mischel en anderen willen doen voorkomen? Dat is vragen naar de *stabiliteit van gedrag* over situaties. De tweede heeft betrekking op de *validiteit van persoonlijkheidsvragenlijsten*. Is feitelijk gedrag wel echt zo onvoorspelbaar op basis van zelfoordelen?

We zullen proberen aan te tonen dat conclusies, zoals die van Mischel en anderen, toch wel wat snel getrokken zijn en dat de huidige stand van zaken in de persoonlijkheidsleer met enig recht gekarakteriseerd kan worden met de zin: de trekkentheorie is terug van weggeweest.

1. Drie voorbeelden

1.1. *Differentiële inconsistentie in gedrag? (Kenrick en Springfield, 1980)*

Is gedrag werkelijk zo variabel over verschillende situaties als Mischel meent? vroegen Kenrick en Springfield (1980) zich af. Zou het niet zo kunnen zijn dat personen met betrekking tot sommige gedragingen inconsistent zijn maar met betrekking tot andere niet? Daarnaast vroegen zij zich af of verschillen in observeerbaarheid van gedrag niet mede verantwoordelijk kunnen zijn voor het feit dat consistentie zo moeilijk aantoonbaar is. Iemand kan zich bijvoorbeeld best voortdurend „verlegen” voelen en tegelijkertijd in staat zijn dat in veel situaties te verbergen. Er is dan sprake van een stabiele trek „verlegenheid”, terwijl er tegelijkertijd sprake is van inconsistentie in feitelijk gedrag. Bij het onderzoek naar de houdbaarheid van deze veronderstellingen maakten Kenrick en Springfield gebruik van een experimenteel paradigma van Bem en Allen (1974). Bem en Allen vroegen proefpersonen zichzelf te beoordelen op de dimensie „vriendelijk – onvriendelijk”. Daarnaast moesten die proefpersonen beoordelen hoe *consistent* onvriendelijk of vriendelijk ze zichzelf in verschillende situaties achtten. Voor de groep die zichzelf als cross-situationeel consistent beschreef op de trek „vriendelijkheid” verkregen Bem en Allen verrassend hoge correlaties tussen zelfbeoordelingen, beoordelingen door ouders en collega's, en een aantal gedragsmetingen. Het gedrag van de groep die zich

als inconsistent met betrekking tot vriendelijkheid beschreef, bleek geen voorspelling van het gedrag mogelijk.

Kenrick en Springfield (1980) lieten 98 psychologie studenten zichzelf beoordelen op Cattell's 16 persoonlijkheidsdimensies (emotioneel-kalm, intelligent-dom, gereserveerd-vriendelijk, assertief-onderdanig, praktisch-onpraktisch, enzovoorts). Voor elk van die dimensies gaven de proefpersonen aan hoe consistent zij zichzelf achtten over verschillende situaties. Dus: beoordeelden ze zichzelf als assertief in de meeste situaties, of alleen maar in sommige? Daarnaast gaven ze voor elke trek aan hoe waarneembaar ze die achtten. Tenslotte werd hen gevraagd aan te geven op welke trek zij zich zelf het meest consistent vonden.

Als criteria voor de validiteit van deze zelfoordelen werden beoordelingen van ouders en mede-studenten („peers”) gebruikt; mensen dus die het gedrag van de proefpersonen in verschillende situaties hebben kunnen observeren. Aan hen werd dezelfde vragenlijst voorgelegd.

Bij het berekenen van correlaties tussen deze oordelen over de 16 trekken en over alle proefpersonen heen werd een bevestiging gevonden van de bewering van Mischel dat dit soort validiteitscoëfficiënten de .30 niet kan overschrijden. De gemiddelde correlatie tussen zelf- en ouderoordelen was bijvoorbeeld .26 (met een uitschieter van .45 voor de trek ‚verlegenheid’). Die tussen zelf en mede-studenten was .27.

Werden echter intercorrelaties berekend over de trek die proefpersonen als het meest consistent beoordeelden, dan waren die correlaties aanzienlijk hoger. De gemiddelde intercorrelatie voor zelf-ouder-, zelf-medestudent- en ouder-medestudentoordelen op de meest-consistente trek was .61; een correlatie die zelfs opliep tot .84 als de mate van observeerbaarheid van die trek in de analyse betrokken werd. Dus trekken die door een proefpersoon als consistent en waarneembaar worden beoordeeld, blijken in hoge mate voorspellingen mogelijk te maken over iemands gedrag in het dagelijks leven, zoals dat door anderen wordt waargenomen. Niet iedereen is consistent op alle trekken; kennis van observeerbaarheid en consistentie van een bepaalde trek bij een bepaald individu leidt echter tot goede voorspellingen met betrekking tot het gedrag van dat individu.

1.2. *De persoonlijkheid van situaties (Bem en Funder, 1978)*

Uitgaande van de veronderstelling dat gedrag tot stand komt in de interactie tussen persoonlijkheidskenmerken en kenmerken van een bepaalde situatie (Magnusson en Endler, 1977) vroegen Bem en Funder (1978) zich af of, en in hoeverre het mogelijk zou zijn situaties met behulp van persoonlijkheidskenmerken te karakteriseren. Met andere woorden: zij vroegen zich af of er een beschrijving geconstrueerd zou kunnen worden van een ideaaltypische persoon die zich *in een bepaalde situatie op een bepaalde manier zou gedragen*. Stel dat het bijvoorbeeld mogelijk zou zijn – zeggen zij – om een karakterbeschrijving te geven van de ideale Stanford-student, dat wil zeggen van een student die het aan de Stanford Universiteit goed doet (die beschrijving zou er dan bijvoorbeeld zo uit moeten zien: de ideale Stanford-student is hardwerkend, enigszins verlegen, heeft weinig sociale contacten, enzovoorts). Dan moet het

in theorie mogelijk zijn om van een willekeurig iemand te voorspellen hoe goed of slecht hij het aan de Stanford Universiteit zal doen. Naarmate zijn persoonlijkheidsprofiel meer overeenstemming vertoont met het profiel van de ideale Stanford-student zal hij aan die universiteit – in die situatie – beter slagen. Bem en Funder willen dus het profiel van een geïdealiseerde persoonlijkheid gebruiken om situaties mee te karakteriseren, en noemen die karakterisering „de persoonlijkheid van situaties”.

Voor de karakterisering van personen en situaties maakten zij in hun onderzoek gebruik van de Q-sort techniek. Deze bestaat erin dat proefpersonen bij de beoordeling van zichzelf of anderen een groot aantal beschrijvende beweringen (bijvoorbeeld: „Is behulpzaam en coöperatief”) elk moet sorteren in één van een aantal categorieën, die verlopen van „meest karakteristiek” voor de beoordeelde tot „minst karakteristiek”. Het is eenvoudig een correlatie te berekenen tussen twee Q-sorts, bijvoorbeeld tussen eentje gemaakt van een bestaande persoon en eentje gemaakt om een ideaaltype te karakteriseren.

Als situatie waarin hun proefpersonen zouden moeten optreden, kozen Bem en Funder onder andere het „Prisoner’s Dilemma”-spel. Bij dat spel spelen twee personen om eigen en andermans winst en verlies, waarbij coöperatief of competitief gedrag mogelijk is. In feite zijn er drie globale strategieën mogelijk: de G-strategie waarbij een speler probeert de *gezamenlijke* winst zo groot mogelijk te maken, de E-strategie waarbij een speler poogt zijn *eigen* winst te maximaliseren en de R-strategie waarbij een speler zijn winst *relatief* ten opzichte van de andere speler probeert te maximaliseren. Het blijkt dat proefpersonen gedurende het spel tamelijk consistent een van deze drie gedragswijzen volgen.

Vijf beoordelaars kregen een beschrijving van het spel en een beschrijving van de drie strategieën die in dit spel gevolgd kunnen worden. Vervolgens kregen zij Q-sort items voorgelegd, met het verzoek te beoordelen in welke mate die items karakteristiek waren voor een persoon die één van deze strategieën volgde. Zo ontstonden er dus drie ideaaltypische persoonsprofielen; één voor elk van de in het „Prisoner’s Dilemma”-spel mogelijke gedragswijzen. Vervolgens werden een aantal studenten met behulp van de Q-sorts door mede-studenten beoordeeld. Op grond van de correlaties tussen individuele Q-sort profielen en de ideaaltypen werd voorspeld welke strategie de proefpersonen in het spel zouden volgen. Het bleek zeer goed mogelijk op basis van kennis van iemands persoonlijkheidskenmerken te voorspellen hoe hij zich in het spel zal gedragen. Gedrag wordt voorspelbaar uit persoonlijkheidstrekken, als kenmerken van de situatie bekend zijn.

1.3. De stabiliteit van gedrag (Epstein, 1979)

In een uiterst lucide en leesbaar artikel rapporteert Epstein (1979) vier onderzoeken die Mischels thesen in hun kern aanvallen. Epstein heeft de volgende veronderstelling: De lage validiteitscoëfficiënten die gevonden worden bij onderzoek naar relaties tussen zelfoordelen over gedrag en feitelijk gedrag zijn niet zozeer het gevolg van de onbruikbaarheid van het trekbegrip en de daarop gebaseerde vragenlijsten, maar het resultaat van *meetfouten bij het meten van het criteriumgedrag*. Als een van de variabelen waartussen een correlatie

berekend wordt onbetrouwbaar is, dan resulteert namelijk een lage correlatie. De gedragsmeting, zoals die gedaan wordt in veel van het onderzoek dat Mischel aanhaalt, kan volgens Epstein beschouwd worden als een enkelvoudig item van een test. Het is uitermate moeilijk het gedrag van een persoon op één afzonderlijk item te voorspellen op basis van kennis van zijn gedrag op één ander item. Correlaties tussen afzonderlijke items zijn vaak laag. Dat wil echter nog niet zeggen dat de score op een test bestaande uit *een verzameling* van dergelijke items niet mogelijk is. Als voorbeeld haalt Epstein het hier gememoriseerde onderzoek van Hartshorne en May (1928) aan. Het bleek in dat onderzoek niet mogelijk de mate van eerlijkheid in de ene situatie te gebruiken als voorspeller van de mate van eerlijkheid in de andere situatie. Combineerde men echter de verschillende eerlijkheidsmetingen tot één test (wat Hartshorne May ook feitelijk gedaan hebben), dan werd de betrouwbaarheidscoëfficiënt van de hele test .73.

Epstein is kortom van mening dat men persoonlijkheidsvragenlijsten te kort doet als men hen hun waarde laat bewijzen bij de voorspelling van slechts één gedragsitem.

In zijn eigen onderzoek mat Epstein een groot aantal variabelen en correleerde die aan elkaar: trekken, gemeten door middel van persoonlijkheidsvragenlijsten, beoordelingen door anderen en observaties van feitelijk gedrag. Het bijzondere van zijn aanpak bestond erin dat hij zich niet beperkte tot een enkelvoudige meting van die variabelen, maar gedurende een aantal dagen achter elkaar metingen verrichtte. Zo moesten bijvoorbeeld studenten hun collega elke dag beoordelen met behulp van het gedragsitem: „Zij zocht actief het gezelschap van anderen: a. nooit, b. één of twee keer, of c. drie of meer keer”. En dat 14 dagen lang. Of proefpersonen moesten twee weken lang bijhouden hoeveel sociale telefoontjes ze hadden gehad of gepleegd, hoeveel brieven ze aan kennissen geschreven hadden, of hoeveel ze ontvangen hadden.

Correlatiecoëfficiënten tussen metingen die op de eerste dag en op de tweede dag gedaan werden, bleken zoals verwacht de .30 nauwelijks te overstijgen. Wanneer echter meer metingen in de analyse betrokken werden, bijvoorbeeld correlaties tussen metingen op dag 1 en dag 3 aan de ene kant en metingen op dag 2 en dag 4 aan de andere kant, dan liepen de betrouwbaarheidscoëfficiënten – door Epstein terecht stabiliteitscoëfficiënten genoemd – snel op tot waarden boven de .70. Items die betrekking hadden op precies omschreven gedragsfrequenties, zoals de hierboven genoemde items, bereikten zelfs waarden rondom de .90 binnen 12 dagen. Voor de validiteiten van (één keer afgenomen) persoonlijkheidsvragenlijsten vond hij waarden van .61 en .53.

In tegenstelling tot wat Mischel en anderen menen, blijkt er dus wel degelijk consistentie in gedrag aanwezig te zijn, als het aantal gelegenheden of situaties waarin dat gedrag gemeten wordt, maar groot genoeg is. Epstein toont dat meestal al na drie dagen van metingen voldoende hoge stabiliteitscoëfficiënten gevonden kunnen worden. En ook de validiteitscoëfficiënten die Epstein vindt voor zijn toch tamelijk losjes geconstrueerde tests, vertonen een aanzienlijk gunstiger beeld dan dat wat Mischel voorschotelt. Epstein is met zijn persoonlijkheidsvragenlijsten in staat om 3 tot 4 maal meer variantie in gedragscores te verklaren dan mogelijk was bij de onderzoeken waaraan Mischel refereert!

2. Conclusies

Deze resultaten en ook andere (Harris, J. G. 1980, Kahle, et, al, 1980) overziend, lijkt het erop dat nu niet meer zozeer verklaard moet worden waarom correlaties tussen zelfoordelen, oordelen van anderen en feitelijk gedrag in het persoonlijkheidsdomein zo laag zijn – het probleem waar Mischel zich voor geplaatst zag –, maar dat eerder verklaard moet worden *waarom ze zo hoog zijn*. Het komt mij voor dat daarbij het van stal halen van het oude idee van de trek die als gedragsdispositionele entiteit in de persoon aanwezig is, bijna onvermijdelijk is. Hier en daar wordt wel een oplossing gesuggereerd waarbij de trek niet wordt gezien als „oorzaak” van gedrag maar als een beschrijving van waargenomen consistentie in dat gedrag, als een soort samenvatting daarvan. Een dergelijke oplossing is waarschijnlijk onvoldoende omdat het geven van een beschrijving van een consistentie in gedrag nog geen verklaring van het waarom van de consistentie impliceert. Een nieuwe trekkentheorie moet dus een of ander causaal proces postuleren dat gedragsconsistentie verklaart. Daarnaast moet een dergelijke theorie antwoord geven op de vraag hoe gedragsdisposities zich ontwikkelen. Op welke wijze leggen mensen ervaringen met eigen gedrag vast? Bepaalt het „succes” van een bepaald gedrag in een klasse van situaties of er zich een stabiele gedragsdispositie zal ontwikkelen, of zijn er andere mechanismen werkzaam? Een nieuwe trekkentheorie moet ook uitspraken doen over waarom zelfoordelen en oordelen van anderen soms in hoge mate, soms minder accuraat zijn (los van effecten die het gevolg zijn van het op strategische wijze invullen van vragenlijsten, een verschijnsel waar persoonlijkheidstests in hoge mate gevoelig voor zijn). Onderzoek op het terrein van de persoonswaarneming (Hastorf, et. al., 1973) en de zelfperceptie (Bem, 1972) kunnen daarbij misschien behulpzaam zijn. En tenslotte moet die theorie de wijzen beschrijven waarop situaties gedrag modereren.

Een tweede conclusie die zich opdringt, lijkt van belang voor psychologen die op een of andere wijze in hun werk geconfronteerd worden met praktische predictieproblemen. Gezien de accurate voorspellingen die op basis van de in dit artikel beschreven benaderingen mogelijk bleken, lijkt een *combinatie van de benaderingen* (karakterisering van situaties m.b.v. persoonsprofielen, bepalen van subgroepen, van wie bepaalde gedragingen consistent en waarneembaar zijn, herhaalde gedragsmetingen) uitermate veelbelovend als oplossing van die predictieproblemen.

Een derde conclusie is dat de idiografische benadering¹, van de persoon weer veld wint in persoonlijkheidsonderzoek. De lezer zal zich herinneren dat zowel in het onderzoek van Kenrick en Springfield als dat van Bem en Funder, uitgaande van een standaardvragenlijst, gebruik gemaakt werd van aan individuen gebonden unieke persoonlijkheidsprofielen, waarin sommige dimensies een centrale rol speelden en andere niet voorkwamen. Voor klinische pleitbezorgers van de idiografische benadering is dat een aardige ontwikkeling.

¹ Poging de mens in zijn uniciteit te beschrijven. Meestal gesteld tegenover de nomothetische benadering, waarbij een groep individuen op een door de onderzoeker gekozen verzameling variabelen gemeten wordt, of al die variabelen nu op al die individuen van toepassing zijn of niet.

Literatuur

- Bem, D. J., Self-perception theory. In: Berkowitz, L. (ed): *Advances in experimental social psychology* (vol 6), New York, Academic Press, 1972.
- Bem, D. J. en Allen, A., On predicting some of the people some of the time: the search for cross-situational consistencies in behavior. In: *Psychological Review*, 1974, 81, 506-520.
- Bem, D. J. en Funder, D. C., Predicting more of the people more of the time: assessing the personality of situations. In: *Psychological Review*, 1978, 85, 485-501.
- Epstein, S., The Stability of behavior I: on predicting most of the people much of the time. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 1979, 37, 1097-1126.
- Harris, J. G., Nomovalidation and idiovalidation: A quest for the true personality profile. In: *American Psychologist*, 1980, 729-744.
- Hartshorne, H. en May, M. A., *Studies in the nature of character* (vol. 1), New York, MacMillan, 1928.
- Hastorf, A. H., Schneider, D. J. en Polefka, J., *Person perception*, Reading, Addison-Wesley, 1973.
- Jones, E. E. en Nisbett, R., The actor and the observer: divergent perceptions of the causes of behavior. In: Jones, E. E. et. al. (ed): *Attribution: perceiving the causes of behavior*, Morristown, N.J., General Learning Press, 1972.
- Kahle, L. R., Kulka, R. A. en Klingel, D. M., Low adolescent self-esteem leads to multiple interpersonal problems: A test of social adaptation theory. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, 1980, 39, 496-502.
- Kenrick, D. T. en Springfield, D. O., Personality traits and the eye of the beholder: crossing some traditional philosophical boundaries in the search for consistency in all of the people. In: *Psychological Review*, 1980, 87, 88-104.
- Magnusson, D. en Endler, N. S. (ed), *Personality at the crossroads: current issues in interactional psychology*, Hillsdale, N.J., Erlbaum, 1977.
- Mischel, W., *Personality and assessment*, New York, Wiley, 1968.
- Mischel, W., Towards a cognitive social learning reconceptualization of personality. In: *Psychological Review*, 1973, 80, 252-283.
- Ross, L., The intuitive psychologist and his shortcomings: distortions in the attribution-process. In: Berkowitz, L. (ed): *Advances in experimental social psychology* (vol. 10), New York, Academic Press, 1977.